

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ГІСТОРЫЯ

HISTORY

УДК 94(476): 94:327(438+(47+57))«1921-1922»
Doi: 10.29235/2524-2369-2019-64-1-41-49

Паступіў у рэдакцыю 29.05.2018
Received 29.05.2018

М. М. Мязга

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны, Гомель, Беларусь

БЕЛАРУСЬ У ПОЛЬСКА-САВЕЦКІХ АДНОСІНАХ 1921–1922 ГГ.

Анотацыя. Рассматривается роль Беларуси в польско-советских отношениях с момента заключения Рижского мирного договора до образования СССР. Показано, что после окончания польско-советской войны Советская Россия и Польша продолжали борьбу за доминирование в Восточной Европе, изменив формы и методы этой борьбы. Ее важным участком являлась территория Беларуси, оказавшаяся в тот период разделенной на три части. Специфика ситуации того времени заключалась в том, что между РСФСР и Польшей находилась формально независимая БССР. Установлено, что противостояние между Советской Россией и Польшей затрагивало Беларусь по нескольким направлениям. Ее территория, как БССР, так и Западной Беларуси, стала ареной деятельности нерегулярных вооруженных формирований, с помощью которых каждая из сторон стремилась ослабить позиции оппонента. В этих же целях РСФСР стремилась выступать в роли защитника прав белорусов на территории польского государства. Отношения между Польшей и Советской Россией характеризовались высокой степенью напряженности, что угрожало Беларуси превращением в театр военных действий новой польско-советской войны. Установлено, что как Польша, так и РСФСР стремились использовать для достижения своих целей белорусское национальное движение, которое не приняло Рижский договор и проявляло активность, добиваясь его пересмотра. Показано, что политика Польши в отношении Западной Беларуси, а Советской России в отношении БССР в большой степени формировалась под воздействием той борьбы, которую вели между собой на международной арене названные государства.

Ключевые слова: польско-советское противостояние, БССР, Западная Беларусь, Польша, Советская Россия, Рижский договор, польско-советская граница, национальные меньшинства, партизанское движение, ассимиляция

Для цитирования. Мязга, М. М. Беларусь у польска-савецкіх адносінах 1921–1922 гг. / М. М. Мязга // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2019. – Т. 64, № 1. – С. 41–49. Doi: 10.29235/2524-2369-2019-64-1-41-49

М. М. Miazga

Francisk Skorina Gomel State University, Gomel, Belarus

BELARUS IN THE POLISH-SOVIET RELATIONS, 1921–1922

Abstract. The article considers the role of Belarus in the Polish Soviet relations from the moment of the Riga Treaty signing until the formation of the USSR. The peculiarity of the study period is that at that time there was formally independent Belarusian state in the form of the BSSR, recognized by Soviet Russia and Poland. It is established that after the end of the Polish-Soviet war, Soviet Russia and Poland continued the struggle for dominance in Eastern Europe, having changed the forms and methods of this struggle. The article shows that the Polish-Soviet confrontation in a number of aspects directly affected Belarus. The territory of both the BSSR and Western Belarus became the scene of activities of irregular armed formations, directed, respectively, against the Soviet and Polish authorities. With their help, each side sought to weaken the opponent's position in these areas. The same goal the RSFSR's performances as a defender of the rights of Belarusians in Poland served. The high level of tension in Polish-Soviet relations threatened the emergence of a new war between Poland and Soviet Russia. Both these States sought to use the Belarusian national movement, which opposed the Riga agreement, to achieve their international political goals. The article proves that the policy of Poland in relation to Western Belarus and Soviet Russia in relation to the BSSR was largely determined by the struggle between the two countries in the international arena. Belarus was given only the role of the object of this struggle.

Keywords: Polish-Soviet confrontation, BSSR, Western Belarus, Poland, Soviet Russia, Treaty of Riga, Polish-Soviet border, national minorities, guerrilla movement, assimilation

For citation. Miazga M. M. Belarus in the Polish-Soviet relations, 1921–1922. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2019, vol. 64, no. 1, pp. 41–49 (in Belarusian). Doi: 10.29235/2524-2369-2019-64-1-41-49

Уводзіны. Рыжскі мір завяршыў польска-савецкую вайну. Закончылася ваенная фаза супрацьстаяння паміж Савецкай Расіяй і Польшчай у барацьбе за панаванне ва Усходняй Еўропе. Гэтая барацьба працягвалася, але на новым этапе змяніліся спосабы яе ажыццяўлення. Важным участкам савецка-польскага супрацьстаяння з’яўлялася Беларусь. Яе тэрыторыя аказалася падзеленай на тры часткі. Заходняя Беларусь апынулася ў складзе Польскай дзяржавы. Віцебшчына, Магілёўшчына і Гомельшчына заставаліся ў складзе РСФСР. І толькі на тэрыторыі шасці паветаў Мінскай губерні існавала БССР. У дадзеным артыкуле ставіцца мэта высветліць, якая роля ў польска-савецкім ідэйна-палітычным супрацьстаянні належала Беларусі і як паўплываў на становішча ўсіх трох частак Беларусі канфрантацыйны характар узаемаадносін паміж Польшчай і Савецкай Расіяй. Спецыфіка сітуацыі заключалася ў тым, што ў 1922–1922 гг. паміж гэтымі краінамі існавала фармальна незалежная Беларуская дзяржава – БССР. Асобныя аспекты названай праблемы ўжо асвятляліся беларускімі гісторыкамі, у прыватнасці, у даследаваннях В. Круталевіча [1], П. Брыгадзіна і У. Ладысева [2].

Асноўная частка. Пасля Рыжскага дагавора граніца паміж БССР і Заходняй Беларуссю ўяўляла сабой мяжу супрацьстаяння дзвюх грамадска-палітычных і ідэалагічных сістэм. Для шэрага прадстаўнікоў польскай палітычнай і ваеннай эліты, перш за ўсё звязаных з Ю. Пілсудскім, было характэрна негатыўнае стаўленне да Рыжскага дагавора. У красавіку 1921 г. начальнік 2-га аддзела польскага генеральнага штаба І. Матушэўскі ў дакладной запісцы адзначаў, што “асноўным напрамкам польскай палітыкі, адпаведна, будучь з’яўляцца: ... далейшая работа па расчлянненні Расіі шляхам адарвання ад яе Украіны, а таксама Беларусі”. Для дасягнення гэтай мэты планавалася выкарыстаць фарміраванні Б. Савінкава і С. Пятлюры, якія дзейнічалі на тэрыторыі Польшчы [3, с. 30].

11 красавіка савецкі ўрад накіраваў ураду Польшчы ноту, у якой заяўляў пратэст у сувязі са знаходжаннем на польскай тэрыторыі контррэвалюцыйных фарміраванняў. Польскія ваенныя ўлады абвінавачваліся ў забеспячэнні іх зброяй. У нотах ад 3 мая і 4 ліпеня савецкі ўрад зноў вылучыў абвінавачванне ў адрас Польшчы ў сувязі з падтрымкай антысавецкіх фарміраванняў на яе тэрыторыі [4, с. 62, 96–98, 203]. Савецкім кіраўніцтвам палітыка Польшчы па падтрымцы антысавецкіх атрадаў успрымалася як падрыхтоўка адарвання савецкіх рэспублік Украіны і Беларусі ад Савецкай Расіі. У ліпені намеснік старшыні УНК І. Уншліхт накіраваў дакладную запіску ў ЦК РКП(б). У ёй адзначалася імкненне Пятлюры і Савінкава, знаходзячыхся на тэрыторыі Польшчы, захапіць, адпаведна, Украіну і Беларусь [5, с. 52]. 15 верасня і 24 лістапада НКЗС накіраваў ноты Польшчы з чарговымі абвінавачваннямі ў арганізацыі напаўдзеньняў на савецкую тэрыторыю і невыкананні арт. 5 Рыжскага дагавора [4, с. 340–341, 523–524]. Прэтэнзіі савецкага кіраўніцтва адносна дзейнасці на тэрыторыі Польшчы антысавецкіх фарміраванняў мелі сур’ёзныя падставы. В. Круталевіч паказаў у сваіх даследаваннях, што на тэрыторыі БССР актыўна дзейнічала антысавецкае падполле, якое атрымлівала падтрымку з тэрыторыі Польшчы. Прычым савецкае кіраўніцтва мела інфармацыю аб гэтай падтрымцы [1, с. 98–99]. Нават кіраўнік польскай часткі пагранічнай камісіі Л. Васілеўскі адзначаў, што важнай перашкодай у працы камісіі была дзейнасць антысавецкіх фарміраванняў, якія мелі базы на польскай тэрыторыі [3, с. 66–67].

Польскі бок аспрэчваў абвінавачванні з боку РСФСР і тлумачыў іх як антыпольскую прапаганду. Урад Польшчы ў ноце ад 19 красавіка высунуў абвінавачванне ў адрас Савецкай Расіі ў арганізацыі падрыўной дзейнасці на польскай тэрыторыі з мэтай адрынуць памежныя паветы ад Польскай Рэспублікі і “далучыць іх да Савецкай Расіі і Савецкай Беларусі” [6, с. 17, 18].

Подем вострага супрацьстаяння паміж Польшчай і Савецкай Расіяй пасля заключэння Рыжскага дагавора з’яўлялася Заходняя Беларусь. Савецкае кіраўніцтва разглядала Рыжскі дагавор як вынік сваёй часовай слабасці і разлічвала на перагляд усталяванай ім граніцы ў блізкай перспектыве. Прычым стаўка рабілася на развіццё рэвалюцыйных працэсаў у Польшчы.

Ю. Мархлеўскі пісаў, што перадача Польшчы беларускіх зямель павінна была паскорыць суветную рэвалюцыю: “Мы разумелі, што буржуазная Польшча ніколі не будзе ў стане ўтрымаць панаванне над беларускімі сялянамі ... Менавіта часовае панаванне аграрыяў будзе спрыяць рэвалюцыянізацыі беларускіх сялян і паскорыць працэс рэвалюцыі” [7, с. 13]. К. Радэк са свайго боку адзначаў: “Ідучы на мір з Белай Польшчай, мы гатовы былі аддаць ёй частку Беларускай тэрыторыі, можа быць, частку Валыні. Гэта мы рабілі таму, што ў Польшчы наспявала рэвалюцыя рабочых” [8, с. 17]. У другой сваёй рабоце ён указаў, што лясы і балоты Беларусі не ўяўлялі ніякіх жыццёвых інтарэсаў для Савецкай Расіі, а “валоданне Беларуссю толькі ўскладніць эканамічнае становішча польскай буржуазіі” [9, с. 64].

Інструментам падтурхоўвання рэвалюцыйных падзей у Польшчы і аслаблення яе пазіцыі на “ўсходніх крэсах” павінен быў стаць партызанскі рух на тэрыторыі Заходняй Беларусі, які падтрымлівала савецкае кіраўніцтва. 1 красавіка 1922 г. штаб Заходняга фронту выдаў тайны загад аб фарміраванні партызанскіх атрадаў у прыгранічнай паласе для нападения на польскія ўстановы. У Оршы быў адкрыты пункт для набору добраахвотнікаў у т. зв. “Саюз сялянскай самаабароны”. Афіцыйнай мэтай яго дзейнасці абвешчалася барацьба з “бандамі Булаховіча, Савінакава, Караткавіча”. Насамрэч атрады ствараліся для дыверсійнай дзейнасці на тэрыторыі Польшчы [10, с. 80]. 27 красавіка 1922 г. на сваім пасяджэнні палітбюро ЦК РКП(б) прызнала немэтазгодным роспуск партызанскіх атрадаў, пакуль не будзе ўстаноўлена, што “з боку Польшчы нам гэтай вясной не пагражае бандытызм”. Для арганізацыі партызанскага руху палітбюро абавязвала да цеснага супрацоўніцтва ЦБ Кампартыі Беларусі і палітычнае ўпраўленне Заходняга фронту [11]. У жніўні 1922 г. камандаванне 9-га корпуса польскай арміі, які размяшчаўся ў Заходняй Беларусі, у дакладзе ў Варшаву ўказвала, што ў яго раёне актыўна дзейнічаюць “узброеныя банды”, якіх падтрымліваюць бальшавікі. У якасці прыкладу прыводзіўся атрад, які дзейнічаў каля Лунінца. Ён атрымаў з савецкай Расіі зброю і амуніцыю, а кіраваў ім прыбыўшы з савецкага боку “камісар Розін”. Задача атрада заключалася ў тым, каб узяць паўстанне на тэрыторыі Заходняй Беларусі супраць польскіх улад. На думку польскіх ваенных, гэта павінна стаць падставай для Савецкай Расіі пачаць ваенныя дзеянні супраць Польшчы [12, арк. 12]. Падпісаны 24 студзеня 1922 г. дадатковы пратакол аб дзейнасці камісіі па ліквідацыі пагранічных інцыдэнтаў з удзелам прадстаўнікоў РСФСР, УССР і БССР, з аднаго боку, і Польшчы – з другога [13, с. 60–61], практычна ніякага станоўчага ўздзеяння на сітуацыю на польска-савецкай граніцы не зрабіў. Заўважым, што гэта рэдкі выпадак, калі БССР выступіла ў ролі аднаго з удзельнікаў міжнароднага пагаднення.

Для аслаблення пазіцыі Польшчы ў Заходняй Беларусі савецкае кіраўніцтва выкарыстоўвала пытанне правоў нацыянальных меншасцей у Польшчы, якія былі гарантаваны Рыжскім дагаворам. Савецкія ўлады імкнуліся пазіцыянаваць сябе ў якасці абаронцаў правоў беларусаў, якія жылі ў Польшчы. 21 жніўня ўрад БССР накіраваў ноту польскаму ўраду, у якой прыводзіліся шматлікія факты парушэння польскімі ўладамі правоў насельніцтва Заходняй Беларусі [4, с. 289–290].

Накіраванне ноты было ўзгоднена з Масквой, яе тэкст быў папярэдне накіраваны ў НКЗС РСФСР, і ад Г. Чычэрына і яго намесніка М. Літвінава былі атрыманы тэлеграмы, у якіх прапаноўвалася ўраду БССР паслаць ноту палякам. Аднак затым Г. Чычэрын у лісце на імя прадстаўніка Наркамата па справах нацыянальнасцей у Мінску выказаў крайнюю незадаволенасць пасылкай беларускай ноты Польшчы. Савецкі наркам лічыў, што гэтая нота была несвоечасовай і магла пашкодзіць савецка-польскім адносінам. Палітбюро прыняло пастанову, што “Беларусь не павінна без дагавора з намі ажыццяўляць міжнародныя выступленні” [3, с. 59]. Відавочна, што БССР выступала толькі ў ролі аб’екта ў польска-савецкіх адносінах і была пазбаўлена магчымасці праводзіць самастойную знешнюю палітыку. У ноч ад 24 лістапада савецкі расійскі ўрад зноў ставіў пытанне аб парушэнні правоў нацыянальных меншасцей. У прыватнасці, у дадатку да савецкай ноты прыводзіліся факты абмежаванняў, накладаных польскімі ўладамі на развіццё беларускай школы на тэрыторыі Заходняй Беларусі, што падавалася як парушэнне арт. 7 Рыжскага дагавора [4, с. 526].

Для Польшчы надзвычай важнай была задача трывай інтэграцыі Заходняй Беларусі ў свой склад. Найбольш надзейным сродкам дасягнення названай мэты польскія правячыя колы лічылі

ў той момант правядзенне палітыкі нацыянальнай асіміляцыі. Прычым беларусы разглядаліся як тая этнічная супольнасць, у дачыненні да якой найбольш лёгка дасягнуць гэтай мэты. У красавіку 1921 г. той жа І. Матушэўскі рабіў выснову, што беларускае пытанне ў Польшчы ўжо вырашана [3, с. 29–31]. Прыхільнікі канцэпцыі федэрацыі пасля Рыжскага міру прыйшлі да высновы, што ў бліжэйшы час выкарыстаць нацыянальны рух супраць Расіі не атрымаецца. Таму працэс нацыянальнага развіцця беларусаў варта падпарадкаваць польскім дзяржаўным інтарэсам. Каб пазбегнуць радыкалізацыі беларускага нацыянальнага руху, трэба даць беларусам аўтаномію. З-пад уплыву беларускіх дзеячаў неабходна вывесці беларусаў каталіцкага веравызнання, якіх планавалася падвергнуць суцэльнай паланізацыі [14, с. 10–11].

Для польскага ўрада праблема “ўсходніх крэсаў” заставалася надзвычай актуальнай. 22 лістапада 1921 г. яна абмяркоўвалася на пасяджэнні ўрада. Міністр унутраных спраў выказаўся за правядзенне больш жорсткай палітыкі, у прыватнасці, прапанаваў звальненне тых чыноўнікаў на “ўсходніх крэсах”, якія, на яго думку, з’яўляюцца чужым элементам. На пасяджэнні было прынята рашэнне даручыць апецы ваяводскіх улад дзейнасць Краёвага саюза Алексюка і ажыццявіць яго фінансаванне праз бюджэт Міністэрства замежных спраў. У ходзе пасяджэння было заяўлена аб прызнанні права на свабоднае развіццё беларускай культуры, прыватнай школы, “беларускіх эканамічных і палітычных арганізацый у рамках польскай дзяржаўнасці”. Мясцовай адміністрацыі строга забаранялася змагацца з беларускай нацыянальна-культурнай работай [3, с. 74–75]. Такім чынам, кіруючыя колы Польшчы рабілі стаўку не толькі на рэпрэсіі, але і на прыцягненне на свой бок часткі беларускага нацыянальнага руху. Пры гэтым дакладна раздзяляліся палітычная дзейнасць беларускіх арганізацый, якая абмяжоўвалася, і культурная праца, для якой павінен быў застацца пэўны прастор.

Савецкае кіраўніцтва разглядала Польшчу як найбольш верагоднага праціўніка ў патэнцыяльным ваенным канфлікце з капіталістычным светам. З гэтай нагоды пасля падпісання прэлімінарнага мірнага дагавора з Польшчай У. Ленін пісаў: “Калі на якую-небудзь з дзяржаў, якія захавалі буржуазны лад, што мяжуюць з Расіяй, можа разлічваць Антанта ў доўгатэрміновым плане ваеннага ўмяшання, то толькі на Польшчу” [15, с. 19].

Савецкае кіраўніцтва не выключала магчымасці аднаўлення вайны з Польшчай вясной 1921 г. 5 красавіка палітбюро прыняло рашэнне пакінуць 1-ю Конную армію на тэрыторыі Украіны ў тыле Заходняга фронту. Матывавалася гэта агульным станам спраў у Еўропе, які можа “выклікаць новую вайну” [16]. У інструкцыі наркама замежных спраў паўнамоцнаму прадстаўніку ў Літве С. Аралаву 28 красавіка 1921 г. адзначалася, што краіны Антанты падштурхоўваюць Польшчу да антысавецкай палітыкі і стварэння антысавецкай кааліцыі [4, с. 84–88]. У выпадку аднаўлення польска-савецкай вайны тэрыторыя Беларусі зноў павінна была стаць тэатрам ваенных дзеянняў. Рашэннем палітбюро ад 3 лістапада 1921 г. прадугледжвалася ўмацаванне Заходняга фронту шляхам увядзення ў склад яго рэвваенсавета “адказнага работніка” і папаўнення палітупраўлення праз мабілізацыю 50 “ваенных камуністаў, членаў губкамаў, і 200 павятовага маштабу” [17]. 11 лістапада палітбюро вярнулася да гэтага пытання. Было прынята рашэнне ўскласці на І. Сталіна персанальную адказнасць за накіраванне камуністаў у распараджэнне Заходняга фронту [18].

Аднак бакі ўлічвалі, што эканоміка як савецкіх рэспублік, так і Польшчы была разбурана вайной, таму імкнуліся не даводзіць супрацьстаянне да ваеннай фазы. Так, калі ў ліпені 1921 г. з’явілася ідэя паездкі М. Тухачэўскага ў Мінск, каб правесці ваенную дэманстрацыю перад Польшчай, супраць гэтага выступіў наркамат замежных спраў, і У. Ленін падтрымаў у гэтым пытанні Г. Чычэрына [19, с. 460]. 1 кастрычніка 1921 г. камандаванне польскага 2-га корпуса накіравала ў 2-гі адзел Генеральнага штаба інфармацыю аб тым, што ніякіх змен у дыслакацыі войскаў савецкага Заходняга фронту не назіраецца, новыя вайсковыя адзінкі не прыбывалі [20, арк. 40].

Яшчэ адзін элемент савецка-польскіх адносін, які непасрэдна закранаў Беларусь, – праца Змешанай Пагранічнай камісіі, што займалася правядзеннем мяжы на мясцовасці. 31 кастрычніка савецкае кіраўніцтва накіравала ноту Польшчы, у якой звярнула ўвагу на зацягванне работы названай камісіі. Пры гэтым польскі бок абвінавачваўся ў тым, што ён падштурхоўвае мясцовае насельніцтва патрабаваць перадачы тых ці іншых населеных пунктаў у склад Польшчы насупе-

рак лініі граніцы, якая была ўсталявана Рыжскім дагаворам [4, с. 463–464]. 6 студзеня 1922 г. у чарговай ноце наркамат замежных спраў РСФСР адзначаў, што Змешаная Пагранічная камісія працуе вельмі павольна, прычынай чаго з’яўляецца вылучэнне польскім бокам пастаянных прэтэнзій на змены граніцы, усталяванай Рыжскім дагаворам. У якасці асабліва праблемнага ў гэтым сэнсе вызначаўся палескі ўчастак граніцы, па рацэ Случ [13, с. 44–45]. Савецкі бок таксама вёў актыўную прапаганду, каб арганізаваць выступленні насельніцтва пагранічных тэрыторый на карысць далучэння да савецкіх рэспублік. 27 ліпеня 1921 г. начальнік штаба 2-й польскай арміі ў рапарце паведаміў аб тым, што сяляне трох вёсак Нясвіжскага павета звярнуліся да савецкага ўрада з просьбай “далучыць названыя вёскі да Расіі” [3, с. 43].

Кіраўніцтва Савецкай Расіі пры арганізацыі работы па правядзенні на мясцовасці польска-беларускай граніцы цалкам ігнаравала ўлады БССР. Урад Савецкай Беларусі не мог уплываць на работу Змешанай Пагранічнай камісіі, як і іншых камісій, якія дзейнічалі на тэрыторыі БССР у адпаведнасці з Рыжскім дагаворам. 22 жніўня 1921 г. прадстаўнік Савецкай Беларусі ў Маскве М. Мароз накіраваў зварот у НКЗС РСФСР. У ім адзначалася, “што з усіх працуючых у цяперашні час у Мінску і на тэрыторыі Беларускай Рэспублікі камісій, створаных на аснове Рыжскага дагавора, ні адна не працуе ўзгоднена і ў кантакце з НКЗС Беларусі ... Дыпламатычныя кур’еры з Масквы прыязджаюць у камісію непасрэдна, не паведамляючы аб гэтым у НКЗС Беларусі” [3, с. 57].

Пытанне вызначэння граніцы на мясцовасці і наладжвання пагранічнага кантролю было яшчэ важным і таму, што праз тэрыторыю БССР ішла вялікая маса рэпатрыянтаў, якія вярталіся на тэрыторыю Польшчы. 6 сакавіка ў Мінску прайшла нарада, на якой было прынята рашэнне аб адкрыцці ў Негарэлым пункта па абмену рэпатрыянтамі. 16 сакавіка тут адбыўся першы абмен ваеннапалоннымі. 3 сакавіка па верасень праз Негарэлае ў Польшчу было адпраўлена 173 286 бежанцаў, 18 377 ваеннапалонных і 106 інтэрніраваных. З Польшчы ў савецкія рэспублікі – 44 056 венапалонных, 2051 бежанец, 232 інтэрніраваныя. Польскі бок выкарыстоўваў у якасці пункта абмену Коласава [21, с. 56].

Пытанне польскіх усходніх граніц, у тым ліку і з БССР, яшчэ больш актуалізавалася ў сувязі з набліжэннем Генуэзскай канферэнцыі. Польскі ўрад быў занепакоены магчымасцю пастаноўкі гэтага пытання ў Генуі, у прыватнасці, Савецкай Расіяй. У данясенні польскага пасольства ў Берліне паведамлялася аб намеры савецкай дэлегацыі разам з германскай выступіць за прыналежнасць Вільні да Літвы [22, і. 13]. Польскі ўрад імкнуўся перашкаджаць любым размовам адносна незаконнасці ўключэння ў склад Польшчы той ці іншай тэрыторыі. Яшчэ 13 сакавіка 1922 г. польскі павераны ў справах у Маскве ўручыў ноту савецкаму ўраду, якая была прысвечана пазіцыі РСФСР у польска-літоўскай тэрытарыяльнай спрэчцы з-за Вільні. У ёй выказваўся пратэст у сувязі з перадачай савецкім урадам маёмасці Літве, якая была вывезена ў свой час на тэрыторыю Расіі з тэрыторыі Віленшчыны. Гэта трактавалася як парушэнне савецкім бокам Рыжскага дагавора, які, як лічылі палякі, абавязваў Савецкую Расію заставацца нейтральнай у польска-літоўскай спрэчцы [13, с. 222]. Савецкі адказ быў атрыманы толькі 15 красавіка. У ім заяўлялася, што Рыжскі дагавор не адмяняў савецка-літоўскі дагавор ад 12 ліпеня 1920 г., згодна з якім Вільня была прызнана часткай Літвы. Адпаведна, дзеянні літоўска-расійскай камісіі па перадачы Літве маёмасці, якая была вывезена з тэрыторыі Віленшчыны, абвешчаныя цалкам абгрунтаванымі [13, с. 221].

Напярэдадні Генуэзскай канферэнцыі ў сваім імкненні дабіцца адмены Рыжскага дагавора актывізаваўся беларускі нацыянальны рух. Польскія палітычныя і ваенныя колы ўважліва сачылі за яго дзейнасцю. У інфармацыі 2-га аддзела польскага генеральнага штаба аб знешнепалітычнай дзейнасці ўрада В. Ластоўскага адзначалася яго імкненне да стварэння суверэннай і незалежнай беларускай дзяржавы. Калі гэта аказалася б недасягальным, то праектавалася стварэнне “Беларускага кантона” са сталіцай у Вільні з наступным аб’яднаннем з Ковенскай Літвой, што прывяло б да стварэння Беларуска-Літоўскай дзяржавы. Прычым палякі апасаліся, што гэтая ідэя атрымае падтрымку з боку Англіі. Польскі ўрад у сваю чаргу мог разлічваць на падтрымку Найвышэйшай рады БНР, якая знаходзілася ў Вільні [3, с. 28–29]. Як адзначалі самі беларускія дзеячы, і Савецкая Расія, і Польшча актыўна імкнуліся выкарыстаць беларускі нацыянальны рух для аслаблення пазіцыі апанента. У паведамленні Беларускага прэс-бюро

ў Берліне ў сувязі з гэтым адзначалася: “... Заўсёды гаворка ідзе аб узаемных абвінавачваннях і падштурхоўванні беларусаў да паўстання на тэрыторыі іншага боку” [3, с. 38–39].

На мяжы 1921–1922 г. урад Ластоўскага праяўляў высокую знешнепалітычную актыўнасць у барацьбе з Рыжскім дагаворам. У лістападзе 1921 г. ён звярнуўся да Вашынгтонскай канферэнцыі з заявай аб непрызнанні беларускім народам Рыжскага міру, які характарызаваўся як “дзецішча польскага імперыялізму”. У звароце змяшчалася просьба да ўдзельнікаў канферэнцыі аказаць садзеянне ў пераглядзе Рыжскага дагавора ў частцы, якая “датычыцца беларускай суверэннасці і беларускіх дзяржаўных граніц” [3, с. 68–71]. У сярэдзіне снежня 1921 г. міністр замежных спраў БНР А. Цвікевіч накіраваў ліст у Лігу Нацый, у якім абагульніў факты праследавання польскімі ўладамі на тэрыторыі Заходняй Беларусі беларускіх школ і праваслаўнай царквы [3, с. 76–78]. У лютым 1922 г. урад БНР звярнуўся з мемарандумам да Генуэзскай канферэнцыі. У ім змяшчаўся заклік не прызнаваць рыжскую граніцу, бо гэта было б гвалтам над Беларуссю. Адзначалася, што “прэтэнзіі Савецкай Расіі і Польшчы на тэрыторыю суверэннага Беларускага Народа не маюць пад сабой ніякіх асноў”. Урад БНР прасіў уключыць у парадак дня канферэнцыі пытанне аб пераглядзе і адмене Рыжскага дагавора [3, с. 99–103].

Звароты нацыянальных рухаў да ўдзельнікаў Генуэзскай канферэнцыі мелі пэўныя наступствы. Д. Ллойд Джордж прапанаваў разгледзець на канферэнцыі праблемы ўсходу Цэнтральнай Еўропы. Толькі пагроза польскай дэлегацыі пакінуць Геную і заява часткі дэлегацый, што канферэнцыя прысвечана эканамічным праблемам, а не тэрытарыяльным пытанням, прымусіла брытанскага прэм’ер-міністра зняць свае прапановы [23, с. 35]. Савецкая дэлегацыя спрабавала выкарыстаць сітуацыю, якая складалася вакол польскіх граніц, у сваіх інтарэсах. 14 мая У. Ленін накіраваў Г. Чычэрыну тэлеграму, у якой указаў на неабходнасць “усямерна выкарыстаць пастаноўку Ллойд Джорджам пытання аб усходніх граніцах Польшчы і Румыніі, указваючы, што гэтыя граніцы – перашкода ўстанаўленню міра, але рабіць гэта трэба асцярожна, каб не выклікаць нараканняў у адступленні ад Рыжскага дагавора [3, с. 111].

Пасля Генуэзскай канферэнцыі БНР працягвала спрабаваць адстойваць правы беларусаў на тэрыторыях, якія ўвайшлі ў склад Польшчы. 16 ліпеня 1922 г. В. Ластоўскі звярнуўся да Савета Лігі Нацый з тэлеграмай, у якой знаходжанне Гродзеншчыны і Віленшчыны ў складзе Польшчы характарызаваў як акупацыю і ўказваў, што насельніцтва гэтых тэрыторый пазбаўлена ўсякіх “нацыянальна-палітычных і чалавечых правоў”. Кіраўнік урада БНР прасіў Раду Лігі Нацый настаяць на выкананні Польшчай абавязацельстваў, прынятых у Спа ў 1920 г., г. зн. усталявання польскай усходняй мяжы па “лініі Керзана”. Гэтая лінія характарызавалася як этнічная мяжа Польшчы і Беларусі [3, с. 15].

Савецка-польскім супрацьстаяннем на беларускіх землях шмат у чым вызначалася палітыка Савецкай Расіі ў адносінах да БССР. Гэта датычыцца і пытання вяртання ў склад БССР усходніх этнічных беларускіх тэрыторый, якія ў пачатку 1919 г. былі перададзены ў склад РСФСР. 1 лютага 1921 г. у бюро КП(б)Б паступіла запіска за подпісам 32 камуністаў Беларусі, у якой ставілася пытанне аб далучэнні да БССР тэрыторый на ўсходзе. Пры гэтым складальнікі запіскі лічылі, што вяртанне беларускіх усходніх зямель у склад БССР яшчэ больш умацуе варожасць беларускіх працоўных мас у адносінах да буржуазнага ладу Польшчы і адначасова будуць ліквідаваны папрокі ў адрас савецкай улады ў гвалтоўнай русіфікацыі. Такія дзеянні будуць садзейнічаць умацаванню аўтарытэту новай улады, стварэнню ўзорнай БССР як далёка высунутага на захад фарпоста сусветнай пралетарскай рэвалюцыі. Таксама прадугледжвалася рашэнне комплексу праблем, звязаных з развіццём нацыянальнай культуры, адукацыі, наданнем беларускай мове дзяржаўнага статусу. У. Ладзеў і П. Бригадзін лічаць, што са з’яўленнем запіскі 32 і яе разглядам партыйнымі органамі “пачынаецца практычнае ўвасабленне ў жыццё палітыкі беларусізацыі”, ідэі, выказаныя ў гэтым дакуменце, прадвызначалі далейшы ход беларусізацыі [2, с. 141–142, 143]. Як бачым, менавіта супрацьстаянне з Польшчай у многім абумовіла пастаноўку прынцыпова важных для БССР пытанняў аб “узбуйненні” і беларусізацыі.

Заява 32 была накіравана ў ЦК РКП(б), а затым абмеркавана 15 лютага на пасяджэнні ЦБ КП(б)Б. В. Кнорын назваў пастаноўку пытання аб “узбуйненні” Беларусі правакацыяй “некамуністычных рук”, падкрэсліў, што пытанне аб змене граніц БССР абмяркоўвалася з ЦК РКП(б) і было

знята па цэлым радзе палітычных умоў. У прынятым рашэнні адзначалася, што ЦБ прызнае дэкларацыю групы “беларускіх камуністаў” “нявытрыманай і неабгрунтаванай у камуністычным духу” [2, с. 144, 145]. Аб матывах Масквы пры прыняцці адмоўнага рашэння па пытанні “ўзбуйнення” БССР у той момант можна меркаваць па выказваннях Г. Чычэрына. Ён пісаў у адным з лістоў у снежні 1920 г.: “Мы яшчэ не ведаем, праз якія перыпетыі можа прайсці лёс Беларусі і павялічваць загалова тую тэрыторыю, якая праз гэтыя перыпетыі будзе праходзіць, было б вельмі неасцярожна” [3, с. 221]. Неабходна ўлічваць, што ў час з’яўлення “звароту 32” у Рызе яшчэ працягваліся савецка-польскія перагаворы.

Польская дыпламатыя рабіла спробы наладзіць прамыя афіцыйныя адносіны з кіраўніцтвам БССР. 13 жніўня 1921 г. адбылася размова польскага ўпаўнаважанага ў справах у РСФСР Т. Філіповіча з прадстаўніком Савецкай Беларусі ў Маскве М. Марозам. Польскі дыпламат унёс прапанову аб абмене дыпламатычнымі прадстаўніцтвамі паміж БССР і Польшчай. Беларускі дыпламат прыняў з задавальненнем гэтую ініцыятыву. Ён паведаміў аб гутарцы з Філіповічам у Мінск і атрымаў указанне падтрымаць польскую прапанову. Аднак НКЗС РСФСР выказаўся супраць абмену дыпламатычнымі прадстаўніцтвамі паміж БССР і Польшчай, матывуючы гэта тым, што непажадана стварэнне новых польскіх дыпламатычных пляцовак на тэрыторыі савецкіх рэспублік. У канцы жніўня пытанне аб абмене дыпламатычнымі прадстаўніцтвамі ўзняў у час гутаркі з А. Чарвяковым начальнік усходняга аддзела польскага МЗС М. Шымлакоўскі, які знаходзіўся ў Мінску па справах правядзення граніцы, узяўшы за ўзор польска-ўкраінскія адносіны. Польскі бок прапаноўваў адкрыць у Мінску калі не пасольства, то консульства. Але старшыня беларускага ЦВК ухіліўся ад адказу. У 1922 г. польскі бок праявіў новую ініцыятыву наладжвання непасрэдных стасункаў з БССР. Член Змешанай Пагранічнай камісіі з польскага боку Я. Клім пачаў кантакты з прадстаўнікамі БССР адносна перагавораў аб беларуска-польскім гандлёвым дагаворы. Але з утварэннем СССР гэтыя кантакты былі перапынены [24, с. 115–116].

Заклучэнне. Такім чынам, Беларусь пасля заключэння Рыжскага дагавора заставалася важным участкам польска-савецкага супрацьстаяння. На тэрыторыі Заходняй Беларусі савецкае кіраўніцтва імкнулася максімальна супрацьдзейнічаць спробам Польшчы трывала інтэграваць гэтыя тэрыторыі ў свой склад. Дзеля гэтага на заходнебеларускіх землях арганізоўваўся партызанскі рух, і Савецкая Расія імкнулася падаць сябе як абаронцу правоў беларусаў на тэрыторыі Польскай дзяржавы. Тым самым рыхтаваліся ўмовы для перагляду ўсталяванай у Рызе граніцы. У той жа час у польскіх ваенна-палітычных колах яшчэ не была адхілена ідэя аслаблення Савецкай Расіі з дапамогай дзейнасці антысавецкіх, у тым ліку і нацыянальных, фарміраванняў, адарвання ад яе нацыянальных ускраін. Гэта стварала напружаную сітуацыю на польска-беларускай граніцы і пагрозу новага ваеннага канфлікту на тэрыторыі Беларусі. Палітыка расійскага савецкага ўрада ў дачыненні да БССР таксама ў многім была падначалена супрацьстаянню паміж Масквой і Варшавай. Гэта праявілася, у прыватнасці, пры абмеркаванні пытання аб вяртанні ў склад БССР усходніх беларускіх тэрыторый. Савецкая Расія і Польшча ў супрацьстаянні на міжнароднай арэне імкнуліся выкарыстаць у сваіх інтарэсах і беларускі нацыянальны рух. Структуры БНР праяўлялі значную актыўнасць у імкненні дабіцца падтрымкі міжнароднай супольнасці ў справе перагляду Рыжскага дагавора. Гэта выклікала заклапочанасць правячых колаў Польшчы, што асабліва ярка праявілася ў сувязі з Генуэзскай канферэнцыяй. БССР, будучы да ўтварэння СССР фармальна незалежнай дзяржавай, была пазбаўлена магчымасці праводзіць самастойную знешнюю палітыку і выступала ў польска-савецкім супрацьстаянні толькі ў ролі аб’екта.

Артыкул падрыхтаваны ў рамках выканання падзадання «Беларусь у польска-савецкіх адносінах 1918–1939 гг.» дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2016–2020 гг.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Круталевич, В. А. От войны к миру (польско-советские отношения в 1920–1921 гг.) / В. А. Круталевич. – Минск: Право и экономика, 2006. – 152 с.
2. Ладысеў, У. Ф. Паміж Усходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917–1939 гг.) / У. Ф. Ладысеў, П. І. Брыгадзін. – Мінск: БДУ, 2003. – 307 с.

3. Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991 гг.): зборнік дакументаў і матэрыялаў: у 4 т. – Мінск: Юніпак, 2012. – Т. 2. – 480 с.
4. Документы внешней политики СССР (ДВП СССР): в 22 т. – М.: Госполитиздат, 1960. – Т. 4. – 838 с.
5. Симонова, Т. М. «Прометеизм» во внешней политике Польши. 1919–1924 гг. / Т. М. Симонова // Новая и новейшая история. – 2002. – № 4. – С. 47–63.
6. Советская Россия и Польша. – М.: Издание народного Комиссариата по Иностранным Дела, 1921. – 121 с.
7. Мархлевский, Ю. Война и мир между буржуазной Польшей и пролетарской Россией / Ю. Мархлевский. – М.: Гос. издат., 1921. – 44 с.
8. Радек, К. Война польских белогвардейцев против Советской России / К. радек. – М.: Госиздат, 1920. – 24 с.
9. Радек, К. Внешняя политика Советской России / К. радек. – Москва – Петроград.: Госиздат, 1923. – 112 с.
10. Комар, В. Л. Беларусь в польской политике промтеизма в 20-х гг. XX в. / В. Л. Комар // Российские и славянские исследования: науч. сб. / редкол. А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. ред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2013. – Вып. 8. – С. 76–81.
11. Протокол ПБ № 4 от 27 апреля 1922 г. п.27: О выделении партизанских отрядов в Белоруссии из состава частей западного фронта. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sovdoc.rusarchives.ru/#showunit&id=60472>. – Дата доступа: 02. 02. 2018.
12. Государственный архив Брестской области (ГАБО). – Ф. 67. Оп. 1. Д. 17.
13. Документы внешней политики СССР: в 22 т. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 5. – 807 с.
14. Сляшынскі, В. нацыянальная палітыка польскіх улад на землях Усходняй Літвы і Заходняй Беларусі / В. Сляшынскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2012. – № 9. – С. 9–15.
15. Ленин, В. И. Московская губернская конференция РКП (б). Наше внешнее и внутреннее положение и задачи партии. Речь 21 ноября 1920 г. / В. И. Ленин // Полн. собр. соч.: в 55 т. – М.: Издат. полит. лит., 1981. – Т. 42. – С. 17–38.
16. Протокол ПБ № 9 от 5 апреля 1921 г. п.1: О положении Первой конной армии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sovdoc.rusarchives.ru/#showunit&id=58252;tab=img0074,0075>. – Дата доступа: 02. 02. 2018.
17. Протокол ПБ № 74 от 3 ноября 1921 г. п.12: О польском фронте [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sovdoc.rusarchives.ru/#showunit&id=59259>. – Дата доступа: 02. 02. 2018.
18. Протокол ПБ № 76 от 11 ноября 1921 г. п.8: Доклад Краснощечекова во исполнение постановления Политбюро от 8-11-1921 об уплате долгов Польше [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sovdoc.rusarchives.ru/#showunit&id=59328>. – Дата доступа: 02. 02. 2018.
19. В. И. Ленин. Неизвестные документы. 1891–1922 гг. – М.: Рос. полит. энцикл., 2000. – 607 с.
20. Государственный архив Брестской области. – Ф. 67. Оп. 1. Спр. 29.
21. Бабков, А. М. Деятельность погранобменного пункта Негорелое по репатриации беженцев и военнопленных между РСФСР и Польшей в 1921 г. / А. М. Бабков // Геополитическая трансформация в Восточной Европе между двумя мировыми войнами (к 90-летию подписания Рижского мирного договора): материалы Междунар. науч. конф., Брест, 17–18 сентября 2011 г. / ред. М. Э. Чесновский (гл. ред.) [и др.]. – Брест: БрГУ им. А. С. пушкина, 2011. – С. 51–56.
22. Archiw Aktow Nowych. MSZ. Sygn. 6629.
23. Зубачевский, В. А. Политика России в отношении восточной части Центральной Европы (1917–1923 гг.): автореф. дис. ... д-ра ист. наук / В. А. Зубачевский. – Москва, 2006. – 40 с.
24. Materski, W. Druga Rzeczpospolita wobec problem stosunków dyplomatycznych z Białorusią / W. Materski // Stosunki polsko-białoruskie: historia i współczesność / red. D. Michaluk. – Kraków: Wydawnictwo AVALON 2013. – S. 91–108.

References

1. Krutalevich V. A. *From war to peace (Polish-Soviet relations in 1920–1921 gg)*. Minsk, Pravo i ekonomika Publ., 2006. 152 p. (in Russian).
2. Ladysev U. F. *Between East and West: statehood and territorial integrity of Russia (1917–1939)*. Minsk, Belarusian State University, 2003. 307 p. (in Belarusian).
3. *Belarus in the politics of neighbouring and Western States (1914–1991): a collection of documents and materials. Vol 2*. Minsk, Yunipac Publ., 2012. 480 p. (in Belarusian).
4. *Documents of foreign policy of the USSR. Vol. 4*. Moscow, State Political Publishing House, 1960. 838 p. (in Russian).
5. Simonova T. M. «Prometheism» in the foreign policy of Poland. *Novaya i noveishaya istoria = Modern and Contemporary history*, 2002, no. 4, pp. 47–63 (in Russian).
6. *Soviet Russia and Poland*. Moscow, Publication of the People’s Commissariat for Foreign Affairs, 1921. 121 p. (in Russian).
7. Markhlevskii Yu. *War and peace between the bourgeois Poland and proletarian Russia*. Moscow, State Publishing House, 1921. 44 p. (in Russian).
8. Radek K. *The war of the Polish whites against Soviet Russia*. Moscow, State Publishing House, 1920. 24 p. (in Russian).
9. Radek K. *Foreign policy of Soviet Russia*. Moscow – Petrograd, The State Publishing House, 1923. 112 p. (in Russian).
10. Komar V. L. Belarus in the Polish policy of prometheism in the 20-ies of XX century. *Rossiiskie i slavyanskije issledovaniya: nauch. sb.* = Russian and Slavic studies: scientific collection. Minsk, Belarusian State University, 2013, iss. 8, pp. 76–81 (in Russian).
11. Minutes of PB no. 4, 27th of April 1922: On the allocation of partisan detachments in Belarus from the parts of the western front. Available at: <http://sovdoc.rusarchives.ru/#showunit&id=60472> (accessed 2 February 2018) (in Russian).

12. State Archives of Brest region. F. 67. Op. 1. D. 17 (in Russian).
13. *Documents of the USSR Foreign Policy. Vol 5*. Moscow, The State Publishing House, 1961. 807 p. (in Russian).
14. Slyashynski V. The national policy of the Polish authorities on the lands of Eastern Lithuania and Western Belarus. *Belaruski gistorychny chasopis* [Belarusian Historical Journal], 2012, no. 9, pp. 9–15 (in Belarusian).
15. Lenin V. I. The Moscow gubernia conference of the RCP (b). Our foreign and domestic position and the tasks of the party. Speech on November 21, 1920. *Complete works. Vol 42*. Moscow, Political Literature Publisher, 1981, pp. 17–38. (in Russian).
16. *Minutes of PB no. 9 on 5th of April 1921: On the position of the First Cavalry Army*. Available at: <http://sovdoc.rusarchives.ru/#showunit&id=58252;tab=img0074,0075> (accessed 2 February 2018 g.) (in Russian).
17. Minutes of PB 74 on 3rd of November 1921: About the Polish front. Available at: <http://sovdoc.rusarchives.ru/#showunit&id=59259> (accessed 2 fevralia 2018 g.) (in Russian).
18. Minutes of PB 76 on 11th of November 1921: Report Krasnoshchekova in pursuance of the decision of the Politburo from 8-11-1921 on the payment of debts to Poland. Available at: <http://sovdoc.rusarchives.ru/#showunit&id=59328> (accessed 2 February 2018 g.) (in Russian).
19. *Unknown documents. 1891–1922*. Moscow, Russian political encyclopedia, 2000. 607 p. (in Russian)
20. GABO [SABR]. – F. 67, op. 1, d. 29 (in Russian).
21. Babkov A. M. Activities of the border checkpoint Negoreloe for the repatriation of refugees and prisoners of war between the RSFSR and Poland in 1921. *Geopoliticheskaya transformacia v Vostochnoi Evrope mezhdv dvumya mirovymi voinami (k 90-letiu podpisania Rizhskogo mirnogo dogovora): sbornik materialov Mezhdunarodnoi nauchnoi konferencyi* [Geopolitical transformation in Eastern Europe between the two World wars (towards the 90th anniversary of the Riga peace Treaty signing): proceedings of the International scientific conference]. Brest, Brest State A. S. Pushkin University, 2011, pp. 51–56 (in Russian).
22. Archiw Akt Nowych. MSZ. Sygn. 6629 (in Polish).
23. Zubachevskii V. A. *Russia's policy towards Eastern Central Europe (1917–1923)*. Moscow, 2006. 40 p. (in Russian)
24. Materski W. *Druga Rzeczpospolita wobec problem stosunków dyplomatycznych z Białorusią* [Second Polish Republic in respect of the issue of diplomatic relations with Bielarus]. *Stosunki polsko-białoruskie: historia i współczesność* [Polish-Belarusian relations: history and modernity]. Kraków, Wydawnictwo AVALON, 2013, pp. 91–108. (in Polish).

Информация об авторе

Мезга Николай Николаевич – доктор исторических наук, доцент, декан исторического факультета. Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины (ул. Советская, 104, 246019, Гомель, Республика Беларусь). E-mail: nmezga@gsu.by

Information about the author

Mikalai M. Miazga – D. Sc. (Hist.), Assistant Professor, Dean of the faculty of history, Francisk Skorina Gomel State University (104 Sovetskaya Str., Gomel 246019, Belarus). E-mail: nmezga@gsu.by